

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 4 Issue 4, p. 91-108, November 2012

Osmanlı Devleti'nde Reâyâ (Köylü-Çiftçi) - Yörük (Göçebe) Ayrımı ve İçel Sancağı Örneği

*Subjects (Peasant-Farmer) - Yörük (Nomad) Difference in the Ottoman Empire: the
Case of District of İçel*

Doç. Dr. Şenol ÇELİK
Balıkesir Üniversitesi

Öz

Bu makale kanunnâmeler, tahrir defterleri ve vekayınameler başta olmak üzere ana kaynaklara dayanarak genel olarak reâyâ ve yörük kavramlarını açıklamakta ve bu ayrımın ne şekilde yer aldığına ortaya koymaktadır; özeldense İçel sancağı örneği ile bu ayrımın boyutlarını ve yerleşmelere etkisini birlikte incelemektedir. Osmanlı toplumunda şehirli, köylü veya göçebe aşiretlerin meydana getirdiği ve genel bir tabirle reâyâ denilen vergi mükellefi grup, yönetilenleri oluşturmaktaydı. Göçebe yörüklerin hayat tarzları, yerleşik halde olan reâyâ ile aralarında bazı hukukî ve iktisadî farkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yörükler, yerleşik köylüler gibi bazı ortak vergilere tabi olmaları nedeniyle reâyâdan sayılmakla birlikte, birçok tarihi kaynakta raiyyet rusumu ödeyen yerleşik köylülerin reâyâdan ayrı tutulduğu, kavram ve içerik olarak reâyâ-yörük ayrımının yapıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Reâyâ, Yörük, konar-göçer, İçel, Osmanlı Devleti

Abstract

Relying on the law codes, property tax registries and chronicles as well as other main sources, this article in general explains the concepts of reaya (subjects) and yörük (nomads), along with their differences; and particularly it examines the dimensions of this difference in the district of İçel and its effects on the rural settlements. In Ottoman society, the tax payers who were composed of city-dwellers, peasants, and nomadic tribes, were largely called reaya (subjects). This group were tax-payers and ruled people. However, peasants dealing with agriculture were also called as reaya in a narrow sense. The nomadic life style of yörüks had led to the emergence of some juridical and economic differences between them and settled subjects in the rural areas. Although the nomads were regarded a part of subjects because they were liable to same kind of taxes as the settled subjects, in many historical source they were classified as different from the settled peasants, who paid the tenancy tax (raiyyet rusumu).

Key Words: Subjects, Reaya, Nomad, İçel, Tax records, Ottoman Empire

Osmanlı Devleti'nde Reâyâ ve Yörük Ayrımı

Klasik dönemde Osmanlı toplumu, ödedikleri vergiler açısından iki ana grupta ele alınabilir. Birincisi, askerî adı altında toplanan ve görevleri icabı vergilerden muaf olan askerler ile çeşitli devlet görevlileri ve ilmiye sınıfından oluşan kısım; ikincisi ise şehirliler, köylüler ve göçebe aşiretlerin meydana getirdiği genel bir tabirle reâyâ denilen vergi mükellefi gruptur¹. Birinci gruba yönetenler, ikincisine ise yönetilenler diyebiliriz.

Raiyyet kelimesinin çoğul şekli olan reâyâ, güdülen, idare olunan anlamlarına gelmekte olup Kâmûs-ı Türkî'de “*Bir hükümdarın hükm ve idâresine tâbi' olup tekâlif-i emiriyye veren halk*” şeklinde açıklanmıştır². Osmanlı Devleti'nde ziraatla uğraşan çiftçi-köylü kesim, reâyâ tabiriyle anılmakla birlikte bu kelime, onlarla bütünleşmiş katı bir adlandırma değildir. Reâyâ, askerî zümre dışında kalanlar için hiçbir etnik ve dinî ayırım söz konusu olmaksızın kullanılan genel bir isimlendirmeydi ve devlet nazarında daima korunması ve gözetilmesi gereken ana tabanı teşkil ediyordu³. Vergileri düzenleyen kanunnâmelerde, söz konusu askerî-reâyâ ayrımı üzerinde titizlikle durularak, reâyâ olmayan ve askerî sınıfı teşkil eden zümreler teker teker belirtilmiştir⁴. Bunun yanı sıra, XIX. yüzyıl ile birlikte reâyâ kavramına gayr-i Müslimleri ifade eden bir anlam da yüklenmiştir.

Reâyâ, belirli aralıklarla yapılan arazi tahrirlerinde, işlemekle yükümlü olduğu topraklarıyla birlikte deftere kaydedilir ve belli bir sipahinin üzerine yazılırdı. Bu yolla reâyâ toprağa bağlanmış olurdu⁵. Reâyânın sipahisine ödeyeceği vergiler, toprakla olan ilişkileri ve hangi durumlarda bu ilişkinin sona ereceği birçok kanunnâmede özenle gösterilmiştir.

Oğuz boylarının Anadolu'ya gelişlerinden sonra ortaya çıktığı tahmin edilen yörük (yürük) tabirinin⁶, “*yürümek*” fiiliyle olan yakın ilgisi genellikle kabul edilir⁷. Yörük sözcüğü, kelime yapısının da işaret ettiği gibi eskiden göçebe kavramıyla anladığımız hayat tarzı kast

¹ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, I, Ankara 2009, giriş XI.

² Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317, s. 666.

³ Feridun M. Emecen, “Osmanlılar'da yerleşik hayat şehirliler ve köylüler”, *Osmanlı*, IV, Ankara 1999, s. 91.

⁴ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devleti'nde reaya kavramı ve devlet-reaya ilişkileri”, *Osmanlı*, IV, Ankara 1999, s. 41-42.

⁵ G. Akyılmaz, Aynı bölüm, s. 42.

⁶ Yörük tabirinin ortaya çıkışıyla ilgili bkz. İlhan Şahin, “Göçebeler”, *Osmanlı*, IV, Ankara 1999, s. 133; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri “Bozulus Türkmenleri 1540-1640”*, Ankara 1977, s. 38.

⁷ Bkz. Kemal Güngör, *Cenubî Anadolu Yörüklerinin Etno-antropolojik Tetkiki*, Ankara 1941, s. 38-40; Selahaddin Çetintürk, “Osmanlı İmparatorluğu'nda yürük sınıfı ve hukukî statüleri”, *AÜDTCFD*, II/1 (Ankara 1943), s. 107; Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan*, İstanbul 1957, s. 4; Faruk Sümer, “XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk aşiretlerine umumi bir bakış”, *İFM*, II/1-4 (İstanbul 1952), s. 518-519; Aynı müellif, *Oğuzlar*, İstanbul 1992, s. 143. Mehmet Eröz, *Yörükler*, İstanbul 1991, s. 20-21.

edilmektedir⁸. Ancak yörük kelimesi bu anlamda geniş ve devamlı bir mahiyet kazanamamış, kendi yayılma sahası içindeki aşiretlerin genel adı suretinde bir anlamda kullanılmıştır⁹.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan göçebe teşekküller, Türkmen ve yörük adları ile iki kola ayrılmıştı. Doğu ve güneydeki göçebe grupları Türkmen olarak isimlendirilirken Batı Anadolu'ya gidildikçe daha çok yörük kelimesi kullanılmıştır¹⁰. Öte yandan, Rumeli yörüklerinin Anadolu yörükleri içinden iskân siyasetinin bir gereği olarak Rumeli'ye geçirilmiş konar-göçerler olduğu¹¹, Rumeli'deki eşküncü yörükler ile Anadolu'daki bazı has ve mukataa yörüklerinin, konar-göçer bir hayat biçiminin ötesinde kısmen yerleşik düzene geçtikleri¹² ve askerî¹³, iktisadî bir ünite haline dönüştükleri gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

Çoğunlukla Anadolu eyaletinde gördüğümüz perakende yörük taifeleri, belirli bir sancağın sınırları dâhilinde ve küçük topluluklar halinde yaşarlardı¹⁴. Yörük toplulukları birbirlerinden Ankara, Söğüt, İçel yörükleri gibi yaşadıkları bölge adlarıyla ayrıldığı gibi yüncü, darıcı, mumcu, yaycı gibi iktisadi faaliyet ya da bağlı buldukları şahıs isimleriyle de tefrik edilmişlerdir¹⁵. Anadolu'da dağınık durumlarına karşılık, Rumeli'de daha teşkilatlı ve belli yerlerde yaşamaktaydılar¹⁶.

Yörük olarak kayıtlı halkın en önemli özelliği sürekli yerleşim alanlarına sahip olmamaları ve genellikle muayyen¹⁷ mahaller arasında mevsimlere bağlı olarak hareket halinde bulunmalarındır. Devlet tarafından kendilerine tahsis edilen yaylak ve kışlaklar arasında yarı

⁸ Yörüklüğün sadece bir yaşam biçimi olmadığı, Türk etnik menşei de ifade ettiğiyle ilgili görüş için bkz. T. Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 4-6; Mübahat S. Kütükoğlu, *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisadî Yapısı*, İstanbul 2002, s. 42.

⁹ F. Sümer, Aynı makale, s. 511.

¹⁰ T. Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler* s. 8. Faruk Sümer, Türkmen ve yörük ayrımını biraz daha belirgin hale getirmiş ve Kızılırmak'ı iki topluluk arasında sınır olarak göstermiştir (Aynı makale, s. 511). Aynı makalesinin sonundaki haritada makale konumuz olan İçel, Türkmen kesiminde yer olmakla (s. 523) beraber incelediğimiz arşiv kaynaklarında, İçel sancağındaki göçebe teşekküller "yörük" olarak kaydedilmişlerdir.

¹¹ İsenbike Arıcanlı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda yörük ve aşiret ayrımı", *Boğaziçi Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi*, VII (İstanbul 1979), s. 30.

¹² Örnek olmak üzere Selanik yörüklerinden bazılarının yerleşik düzene geçtikleriyle ilgili bkz. Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1989, s. 94.

¹³ "... Rum-ili cânibinde sakin olan yörük taifesi sefere eşer askeriden olup..." (A. Refik, *Aynı eser*, s. 94).

¹⁴ İ. Arıcanlı, Aynı makale, s. 27, 31.

¹⁵ F. Sümer, Aynı makale, s. 515.

¹⁶ Vahid Çabuk, "Yörükler" maddesi, *İA*, XIII, s. 432.

¹⁷ "Ve yörükler dahi evvelden yürüye-geldikleri yerlerde ve yaylada ve kışlada yürüyüp havlu yapageldikleri yerlerde havlu yapub ve döllerin alı-geldikleri yerlerde döllerin alup kimesne mâni' olmaya" (Celâl-zâde Kanunnâmesi: Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VII (İstanbul 1994), s. 221). Yörüklerin geçici yerleşim alanları bilinip tahrir defterlerinde kayıtlı olmakla birlikte yer tayin edilmediği de olurdu. İçel sancağındaki örneği için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Tahrir Defteri (TD)*, nr. 272, s. 157.

göçebe bir hayat yaşayan yörüklerin bu hayat tarzı, çeşitli kaynaklarda birbirine benzer, fakat değişik ifadelerle tarif edilmiştir¹⁸.

Oruç Bey ve Âşık Paşa-zâde gibi ilk dönem Osmanlı vekayinâmelerinde yörükler, "göçmel yörükler", "göçer konar yörükler"¹⁹; "göçer evlü"²⁰; "göçer il"²¹; "göçer halk"²² olarak gösterilmiştir. Anonim Tevârih-i Âl-i Osmanlar'da ise Anadolu'ya gitmek üzere Fırat nehri kenarına gelen Oğuzlar, "yol iz bilmeyen yörükler" olarak gösterilip "göçmel", "konar-göçer ve "göçer evli" olarak vasıflandırılır iken²³, Rumeli'nin fethi sonrasında Karesi ve Saruhan'dan buralara gönderilen halk, "konar-göçer yörükler" ya da "göçer evler" olarak belirtilmiş²⁴, diğer kronikler gibi yörüklerin göçebeliliğine vurgu yapılmıştır²⁵.

Yurt tutmayıp yaylak, kışlak ve güzlek gibi mahaller arasında dolaşan yörüklerin bu hayat tarzları, kırsal kesimde yerleşik olan reâyâ ile aralarında bazı hukukî ve iktisadî farkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yörükler, genel bir sınıflama yapıldığında birtakım vergilere tabi olmaları dolayısıyla reâyâdan sayılmakla birlikte, çok sayıdaki tarihî kaynaktan raiyyet rüsumu ödeyip köyde ikamet eden ve köylü-çiftçi grup olarak nitelendirilebileceğimiz reâyâdan ayrı tutulduğu, kavram ve içerik olarak reâyâ-yörük ayrımının yapıldığı görülür.

Raiyyet rüsumunun menşei ve mahiyeti hakkında elimizdeki en eski kanunnâmelerden olan Fatih'in reâyâ için tanzim ettirdiği genel kanunnâmenin 4. faslında, reâyâ ile yörükler için ayrı bahisler açılmıştır²⁶. Sonraki genel ve sancak kanunnâmelerinde de kırsal kesimdeki vergiler sıralanırken, reâyâ ve yörük, yerli ve yörük ya da köy halkı ve yörük şeklinde bir ayrıma gidilmiş²⁷, yörüklükten çıkarılanların reâyâ olacakları belirtilmiştir²⁸.

¹⁸ "Yörük tâifesi göçer halkıdır... yörük konar-göçer tâifedir. Karyede ikâmetleri yokdur ki toprağa ta'allukları ola." (Kanunnâme Mecmûası, Süleymaniye Ktp. Reisül-küttâb kısmı, nr. 1004, vrk. 7b.); "Yörük lâ-mekândır. Tayîn-i toprak olmaz..." (Naldöken Yörükleri Kanunnâmesi: A. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, VI (1993), s. 694); "Ve yörük taifesinin toprağı yoktur." (Aydın Sancağı Kanunnâmesi: Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, Kanunlar, İstanbul 1943, s. 13; A. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, II, (1990), s. 159).

¹⁹ Oruç Bey, *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. Necdet Öztürk, İstanbul 2007, s. 4, 28.

²⁰ Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. Âli Bey, İstanbul 1332, s. 49.

²¹ Âşık Paşa-zâde, s. 61; Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Âli Bey, İstanbul 1341, s. 41.

²² Âşık Paşa-zâde, s. 74.

²³ "yol iz bilmez göçer-evli yörükler idiler" (Ahmet Akgün, *Anonim, Tevârih-i Âl-i Osman*, Marmara Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1988, s. 2); "Oğuz tâyifesi kim vardur itikadlular idi. Göçmel yörükler idi... yol iz bilmez idi" (Ali Birbiçer, *Anonim, Tevârih-i Âl-i Osman*, Marmara Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1988, s. 6); "Oğuz tâifesi kim göçer-konar yörükler idi" (Mustafa Karazeybek, *Tarih-i Âl-i Osman*, İstanbul Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1994, s. 2); "Oğuz tâyifesi kim vardur i'tikadlular idi ve göçmel yörükler idi" (Hasan Ayhan, *Anonim Tevârih-i Al-i Osman, (Transkripsiyon, İnceleme, Dizin)*, Marmara Üni., Türkiyat Araştırmaları Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2003, s. 2).

²⁴ A. Birbiçer, *Aynı tez*, s. 30; M. Karazeybek, *Aynı tez*, s. 36, 56; H. Aydın, *Aynı tez*, s. 14.

²⁵ Hadîdî de yörükleri "mu'ayyen anların yogidi mekânı, yörüklerdi gezerlerdi cihâni" şeklinde tarif ederek hareket halinde oluşlarına vurgu yapmaktadır (*Tevârih-i Âl-i Osman 1299-1523*, hzr. Necdet Öztürk, İstanbul 1991, s. 178).

²⁶ Halil İnalcık, "Osmanlılar'da raiyyet rüsumu, I", *Belleten*, XXIII/92 (Ankara 1959), s. 576.

²⁷ Birkaç örnek: "koyunlu yerlü ve yörük, yayla ve kışla hakkı vermeye" (Fatih'in Umumi Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I (1990), s. 353); "yörükde ve yerlüde resm-i

Devletin ayrımı kadar, reâyâ ve yörüklerin de kendilerini birbirinden farklı gruplar olarak gördükleri anlaşılıyor. Özellikle yörükler, vergiler söz konusu olduğunda, “biz yörüküz reâyâ misillü vergi vermeyiz” söylemiyle itiraz ettikleri bilinmektedir²⁹.

Yörükleri reâyâdan ayıran ve kendilerini en iyi tarif eden belgelerden birisi İçel sancağı Sarnıç köyüne aittir. “*Karye-i Sarnıç, tâbi-i [kazâ]-i Gülnar. Karye-i mezbûre re’âyâsı bî-külliyen yurtlarından³⁰ kalkup yörük olup yaz aylarında yedi ay miktarı Karaman dağlarında yaylayup, kış eyyâmında kâh Tarsus ve kâh Adana sancaklarında kışlayup ...*” şeklindeki bu kayıta³¹, Sarnıç köyü halkının köylerini ve evlerini terk ederek bundan sonra reâyâ sayılmayıp “yörük” oldukları, yaz ve kış ayrı mahallerde konakladıkları vurgulanmıştır. Tahrir defterinde köylerini ve evlerini terk eden bu halk için “yörük olup” ibaresinin kullanılması oldukça önemlidir. Dolayısıyla bir yerde belirli bir süre ikamet ederek ziraatla uğraşıp yörüklüğü terk edenler reâyâ olur iken, köyünü ve “yapılı evlerini” terk edip yaz ve kış mütemadiyen hareket halinde olanlar yörük statüsünde sayılmışlardır.

Yine Anamur kazasında Lavgasun köyü sınırına ait başka bir kayıta³², yörük ve reâyâ ayrımını açıkça görmekteyiz. İçel Sancağı Kanunnâmesi'nin³³ çeşitli kısımlarında da benzer ayırım yapılmıştır. 1518 tarihli Silistre Sancağı Kanunnâmesi'nde yer alan ambar bahsi³⁴ de yörüklerin göçebelik durumu için kısmen bir ölçü niteliğindedir.

Vergi sistemleri hayat tarzlarına uydurulup ziraî vergilerden muaf tutulan yörüklerin, reâyâ ile bazı ortak vergilere (ganem resmî gibi) sahip olmakla³⁵ birlikte, kimseye raiyyet kaydedilmediği ve en önemli şahsi bir vergi olan resm-i çift vermedikleri görülür³⁶. Söz

ganem...” (Hüdâvendigâr Sancağı Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II (1990), s. 181; Rum Eyaleti Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI (1993), s. 204); “*Ve köy halkından ve yörükden ve gayriden bir kimesne ...*” (Kanûnî'nin Umumî Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, IV (1992), s. 316); “*Zu'amâ ve sipâh ve re'âyâ ve yörükden ...*” (Bozok Sancağı Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI (1993), s. 239); “*Re'âyâ-yı müslimînden olsun ve yörüklerden ve gayrılardan olsun...*” (Sofya Sancağı Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI (1993) s. 651); “*Kurâ halkından ve yörükden ve gayriden bir kimesne ...*” (I. Ahmed'in Umumî Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, IX (1996), s. 515).

²⁸ “*Yörük tâifesi ... on yıldan ziyâde her kahgı yerde sâkin bulunup yazılmış ise ... yörüklükden çıkmış olur, ra'iyet olur.*” (Celâl-zâde Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VII, s. 296).

²⁹ S. Çetintürk, Aynı makale, s. 115.

³⁰ Yurt'un ev anlamında kullanıldığıyla ilgili bkz. Tapu Kadastro, Kuyûd-ı Kadîme Arşive (TK. KKA), TD, nr. 128, s. 272.

³¹ TK. KKA, TD, nr. 128, s. 354.

³² “*Sınur-ı Lavgasun, cemaati Yıvalu'nun ekseri bunda yaylar, bu yaylağa çıkan re'âyâ ve yörükler...*” (BOA, TD, nr. 272, s. 142; TK. KKA, TD, nr. 128, s. 248).

³³ TK. KKA, TD, nr. 128, s.2.

³⁴ “*Ammâ mütemekkin olmayan yörük tâifesi ki, bir köyde yapılı evleri olmaya göçmeleri mukarrer ola, anın gibi göçgüncü yörükler anbar yapmada dâhil değildir. Lâkin üç yıl mütemekkin olanlar yapar[lar].*” (Silistre Sancağı Kanunnâmesi: Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 275; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III (1991), s. 468).

³⁵ II. Bayezid'in Umumî Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II (1990), s. 72.

³⁶ “*Yörük tâifesi konup göçgeldikleri itibâriyle kimesneye raiyyet olmayup ...*” (Tevkî Abdurrahman Paşa, “Osmanlı kanunnâmeleri”, *Millî Tettebbular Mecmuası*, I/1 (İstanbul 1331), s. 306). Ayrıca bkz. Fatih'in Umumî Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I (1990), s. 351.

konusu bu vergi, reâyâ ile yörük arasındaki en temel farklardandır. Bozok sancağında kaldırılan bidatlar listesindeki “*Memalik-i Osmaniyede yörük taifesinden resm-i çift alınmamakla mezkûrlardan dahi resm-i çift ref olundu*” kaydı³⁷ bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yine III. Murad döneminin Yeni-il Kanunnâmesi’ndeki³⁸ “*ba’zı yörük tâifesi hâricden gelüp ba’zı kurâ ve mezârî arâzisinde zirâ’at edüp gerü göçüp ve konup yörüklüğünde olurken mücerred bir mîkdâr yer zirâ’at etmekle...yörük yörük olduğu haysiyetden mâdam ki, yörüklükten ferâgat edüp temekkün ihtiyâr etmeye, bu makule rûsûm-ı ra’iyyetden ârî ve berî olmak örf-i ma’ruf olmağın...*” ibaresi benzer bir örnek olarak verilebilir. Ancak yörük, yörüklüğün gereği olan hayatı bırakır da çift tutarsa “*ol kimesneler yörük olmaz, ol takdirce ra’iyyet olmuş olur*” ve raiyyet rûsumu öderlerdi³⁹.

Yörükler, şehirli gibi raiyyet yerlerini tasarruf ettikleri sürece çift resmini verirlerdi⁴⁰. Oysa reâyâ, toprağı işlemese de üzerine kayıtlı olan resm-i çift ve bağlı vergileri vermek zorundaydı⁴¹. Yine reâyâ, yörüklerden farklı olarak toprağını terk ettiğinde on yılı geçmeyenler sipahi tarafından geri getirilebilirlerdi⁴². Sipahiye, yörükler üzerinde böyle bir tasarruf hakkı verilmemiştir⁴³.

Konar-göçerlerin zaman içerisinde gerek kendi arzuları ve gerekse sürgün yoluyla⁴⁴ toprağı yerleştikleri bilinmektedir⁴⁵. Yörüklerin bu şekilde toprağı yerleşmekle yörüklükten çıkamayacakları bazı kanunnâme mecmualarında yer almakla⁴⁶ beraber aksi hükümlere de

³⁷ S. Çetintürk, Aynı makale, s. 113. Ayrıca bkz. Bozok Sancağı Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI (1993), s. 231.

³⁸ Yeni İl Sancağı Kanunnâmesi: Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 80; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VIII (1994), s. 448.

³⁹ S. Çetintürk, Aynı makale, s. 114.

⁴⁰ Gelibolu Sancağı Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III (1991), s. 393; Ayıntâb Sancağı Kanunnâmesi: Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VII (1994), s. 167.

⁴¹ H. İnalçık, Raiyyet rûsûmu, s. 583. Ayrıca bkz. Karaman Vilâyeti Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III (1991), s. 319.

⁴² II. Bayezid’in Umumî Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II (1990), s. 69; “*Ve re’âyâ tâifesi müteferrika olup göçseler, gerü yerine getürmek kanundur.*” (Kanûnî’nin Umumî Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, IV (1992), s. 307. Ayrıca bkz. Menteşe Sancağı Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, II (1990), s. 256; Biga Sancağı Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III (1991), s. 158; Bayburt Sancağı Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, V (1992), s. 509.

⁴³ “*Ve göçer konar yörük kimin toprağında çift dutub zirâ’at ederlerse öşür ve sâlâriyyelerin ... sâhip-i arza verürler, göçerlerse dahi bunlar yerlerine götürdülmez.*” (Silistre Sancağı Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VII (1994), s. 715).

⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988, s. 110-121.

⁴⁵ 1683 Viyana mağlubiyeti sonrasında Rumeli ve Anadolu’da aşiretlere bağlı eşkıyalık olaylarının artışı üzerine 1691’de konar-göçer aşiret teşekkülleri zorunlu olarak toprağı yerleştirilmeğe başlandı (V. Çabuk, Aynı madde, s. 433).

⁴⁶ “*Ve yörük tâifesinden ba’zı kimesneler ... göçüp konmaktan ferâgat edüp bir yerde temekkün ve karar eyleyüp çift ediniüp ... zirâ’at eyleyüp gelüp tevattün edeli dahi on yıldan berü veya ziyâde olsa yörük deftere ra’iyyet yazılmak câiz değildir. Yörük ra’iyyet olmaz. Elinde yeri var ise elinde olan yeri üzere yazup kendüleri girü yörük kayd eylemek gerekdir*” (Kanunnâme Mecmûası Süleymaniye Ktp.

rastlanır⁴⁷. Rumeli'deki savaşlar dolayısıyla eşkünci yörüklerinden reâyâ olmak isteyenlere engel olunurken, Anadolu'daki yörüklerden çift tutmak suretiyle reâyâ olanlarına izin verildiği görülür⁴⁸.

Devletin, yörük taifesinden olup da göçüp konmaktan vazgeçip toprağa yerleşenlere müdahale edilmemesi için genel ferman gönderdiği ve bu emrin kadı sicillerine kaydedildiği anlaşılmaktadır⁴⁹. Yörük ya da reâyâ yazımındaki ihtilaf halinde bu hüküm doğrultusunda, konar-göçer özelliğini terk edip ağılını dağıtan ve ziraatla uğraşan yörüklerden on yıl bir köyde ikamet etmiş olanlar reâyâ olarak nitelendirilip ona göre vergi ve hukukî durumları düzenlenmiştir⁵⁰.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda aşiretlerin iskânı sürecinde, güvensizlik ortamının da bir sonucu olarak yörükler daha katı davranıldığı ve bir takım ölçüler getirildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, iskân emrini yerine getirdikleri konusunda yörüklerin köye yerleştik dediklerine bakılmaksızın, yerleşim yerlerinde taştan evler ve damlar kurulup kurulmadıkları, cami ve çeşme gibi yapıların inşa edilip edilmedikleri araştırılıp, taştan ev ve damın olduğu köyler için iskânın gerçekleştiğine hükmedilmiştir⁵¹.

Reâyâ ağırlıklı olarak ziraat ile uğraşır iken, yörüklerin temel iktisadi faaliyeti hayvancılık olmuştur. Ancak Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine girişi ile birlikte gönüllülük esasına dayalı bir iskân süreci yaşandığından ziraî faaliyette bulunma ya da hayvan besleme iki grup arasındaki tek fark olmaktan çıkmıştır⁵². Konar-göçer bir hayat sürdüren yörükler,

Reisülküttab ksm. nr. 1004, vrk, 8a). Ayrıca bkz. Vize, Develüzâde ve Yanbolu Yörükleri Kanunnâmesi:

A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI (1993), s. 715.

⁴⁷ “Yörük tâifesi konup göçtükleri i'tibârıyla kimesneye ra'yyet olmayıp ... amma konar ve göçer olmayup yörüklükten biküllüye ferâgat edüp davar ve öküzlerin dağıdub kâsibler silkine münselik olup zirâ'at ve hirâsetle meşgûl olsalar, hutûr ihtiyâr edüp hîn-i tahrirde on yıldan ziyâde her kangı yerde sâkin bulunup yazılmış ise ... yörüklükten çıkmış olur, ra'yyet olur” (Celâl-zâde Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VII (1994), s. 295-296); Karaman Eyâleti Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III (1991), 329. Ayrıca bkz. Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak-Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979, s. 822; Y. Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler*, s. 22.

⁴⁸ V. Çabuk, Aynı madde, s. 435.

⁴⁹ “...Bir kimesne mukaddemâ yörük tâyifesinden olsa göçüp konmaktan ferâgat eylese rencide olunmaya diyü mukaddemâ emr-i şerîf virilüp sicill-i mahfûzda kaydolunmuşdur. 'didükde yoklanup fi'l-vâkı' ol vechile mukaddemâ emr-i şerîf virildüğü mastûr u mukayyed bulunup...” (82 Numaralı Mühimme Defteri, neşr. H. Osman Yıldırım ve dğr, Ankara 2000, s. 227). Ayrıca bkz. Celâl-zâde Kanunnâmesi: A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, VII (1994), s. 297;

⁵⁰ “konar u göçer yörük tâyifesinden biri konup ve göçmekden ferâgat idüp tavar örürin tağıdub bir yirde temekkün ihtiyâr idüp ma'îşetin zirâ'at ü harâsetden eyleyüp re'âyâ silkine münselik olup ol makûleyi vilâyet kâtibi on yıldan vech-i meşrûh üzre bir karyede sâkin ü mütemekkin bulup ra'yyet yazsa yörük sübaşuları ana dahl ü ta'arruz itmek câyiz değıldür” (82 Numaralı Mühimme Defteri, s. 227).

⁵¹ Tufan Gündüz, “Osmanlı ekonomisi içinde konar-göçerler”, *Türkmenler Üzerine Makaleler, Bozkırın Efendileri*, İstanbul 2009, s. 129.

⁵² Örneğin Hamit sancağı konar-göçerlerinden Gölhisar yörüklerinin önemli ölçüde tarımla uğraştıkları bilinmektedir (Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyılda Hamit Sancağı, İzmir 1988*, s. 83). Diğer bir örnek için bkz. Sadullah Gülten, *XVI. Yüzyılda Batı Anadolu'da Yörükler*, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens., Doktora tezi, Ankara 2008, s. 137-139. Reâyâ ve yörükler arasındaki farkın yerleşim durumuna

kışlaktaki geçici ikametgâhlarında ziraatla meşgul olurken⁵³, köylerde bulunan reâyâ da sayıları küçümsenmeyecek oranda hayvan besleyip, yaz aylarında hayvanlarıyla yaylağa çıkmışlardır. Temel iktisadi faaliyetlerin dışında reâyânın hayvan beslemesi ile yörüklerin ziraatla uğraşması, bu kesimlerin ödedikleri vergilere de yansımış olduklarından, tahrir defterleri ile kanunnâmelerde bu konuda ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Yörüklük, göçebelikle yerleşik hayat arasında bir ara yaşam şekli olup⁵⁴, kışlak mahallerinde küçük yerleşim yerleri meydana getirmeleri sebebiyle Türkmenler'e nazaran yerleşik düzene daha yakın sayılmıştır⁵⁵. Küçük gruplar halinde, yaylak-kışlak mahalleri arasındaki dar bir alanda hayat sürdüren yörükler, kış ayları boyunca hayvanlarına yem ve saman bulma mecburiyetinden dolayı kışlak mahallerinin etrafında tarımla meşgul olurdu. Ağıl ve sığınaklarının yanına kurulan küçük yerleşmeler, devletin merkezî yetçi idaresinin de etkisiyle zamanla köylere dönüşerek yörüklüğün sona ermesine yol açmıştır⁵⁶.

İçel Sancağında Reâyâ ve Yörük Ayrımı ile Kır Yerleşmelerin Bazı Özellikleri

İçel sancağına ait tahrir defterleri başta olmak üzere arşiv kayıtlarının incelenmesi sonucunda, yukarıda izah edildiği şekliyle İçel sancağında reâyâ ve yörük ayrımının yapıldığı görülür. XVI. yüzyılda sancağın kır kesimindeki nüfusunun büyük çoğunluğu, reâyâ statüsünde olup köylerde yarı-yerleşik bir halde yaşamakta, konar-göçer veya yörük olarak adlandırılan az bir kısmı ise yaz ve kış, mevsimlere bağlı olarak yaylak ve kışlak mahalleri arasında hareket halinde bulunmaktadır. Bununla birlikte bu iki hayat biçimini kesin çizgilerle birbirinden ayırmak oldukça güçtür. İçel Sancağı Kanunnâmesi⁵⁷, "*İç-il sancağının ekser re'âyâsı yörük tâifesi gibi olup ...*" diyerek ayrışmanın zorluğunu ortaya koymaktadır.

Köylerde bulunan reâyâ (çiftçi, köylü), kış aylarını köyünde, yaz aylarında ise birer yaylak ve ziraat mahalli olan mezraada geçirirdi⁵⁸. Köy ile yayla/mezraa arasında hareket halinde olunup her iki alanda ziraat yapıldığından⁵⁹ dolayı, İçel sancağı köyleri toprağa iyiden iyiye yerleşmiş, adeta bulunduğu köye kök salmış, yılın 12 ayı aynı yerde yaşayıp devamlılık gösteren köy yerleşmelerinden ziyade, yarı-yerleşik bir özellik taşımaktadır⁶⁰.

göre değil de, iktisadî faaliyet niteliğine göre belirlendiğiyle ilgili farklı bir görüş için bkz. Tufan Gündüz, "Osmanlı Devleti'nde konar-göçer raiyyete dair", *Türkmenler Üzerine Makaleler, Bozkırın Efendileri*, İstanbul 2009, s. 118-119.

⁵³ F. Sümer, Aynı makale, s. 516; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 13.

⁵⁴ Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 128.

⁵⁵ Tufan Gündüz, "Konar göçer" maddesi, *DİA*, XXVI, s. 160.

⁵⁶ T. Gündüz, Ayna madde, s. 162.

⁵⁷ İçel Sancağı Kanunnâmesi, TK. KKA, TD, nr. 128, s. 1.

⁵⁸ Bu konudaki örnekler için bkz. Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatından İçel Sancağı (1500-1584)*, Marmara Üni., Sosyal Bilimler Ens., Doktora tezi, İstanbul 1994, s. 103, 114-116, 132, 142, 154-155.

⁵⁹ "*Ve bu livânın halkı dâimâ göçüp eyyâm-ı şitada sevâhile inüp ve eyyâm-ı sayfda yaylaya çıkup kışlakda ve yaylak zir'â'atleri mukarrerdir.*" (İçel Sancağı Kanunnâmesi: TK. KKA, TD, nr. 128, s. 1). Ayrıca bkz. BOA, TD, nr. 272, s. 9, 16-17, 31-32.

⁶⁰ Ali Tanoğlu'na göre seknesi ile beraber devamlı bir yerleşme, ister hayvancılığa, ister ziraata dayansın "*kır yerleşmesi*"; devamlılık göstermeyenler ise "*göçebe yerleşmesi*" sayılmaktadır ("İskân

Köy ve yayla/mezraa arasındaki bu göç, göçebe Oğuz boylarının yerleşik hayata geçip köyler oluşturmamasından sonra, eski hayatlarının bir uzantısı olarak görülebilir. Bunun yanında sancak arazisinin engebeli, taşlık ve ormanlık olması⁶¹, Akdeniz sahilinde yaz aylarındaki havanın ağırlığından⁶² dolayı köyde yaşayanların kuzeye, yani Toroslar üzerindeki platolara çıkmak zorunda kalışları, hareketliliğin⁶³ diğer önemli sebepleri arasında saymak gerekir⁶⁴.

Sancaktaki köylerin dağınık yerleşmeler halinde olması, bir-iki nesil önce toprağa yerleşmiş yörüklerin boy mensubiyetlerinin devamına uygun ortam hazırlamıştır. Öyle ki, zaman içerisinde toprağa yerleşip köyler kurmuş bu yörük teşekkülleri, XVI. yüzyıl boyunca bir yandan mensubu buldukları boyların isimlerini korur iken, öte yandan engebeli arazi toplu ve bir arada yaşanabilir köyler kurmaya engel olduğundan bir köy adı altında fakat bölük bölük yaşamak zorunda kalmışlardır⁶⁵. Bu gevşek yapı, İçel sancağı kırsal nüfusunun göçebelikten iskâna geçişte bir ara dönem özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sancakta, birer yaylak ve ziraat mahalli olan mezzarlar da yörük nüfusun iskân edip köyler kurmasında önemli rol üstlenmiştir. Nitekim Anamur ve Selendi kazalarını da içine alan Gülnar bölgesinde, 1500 yılında 48 mezraadan 30'unda nüfus yaşarken, sonraki tarihlerde bu mezzaraların yarısı köy yerleşmelerine dönüşmüştür⁶⁶.

Sancakta birçok köyün bazen bir kısmı, bazen tamamı yaz ve kış ayrı mahallerde yaylayıp hem hayvanlarını otlatmakta ve hem de ziraat yapmakta; az bir kısmı da diğer bir köy sınırında yerleşmiş bulunmaktadır. Bu durumda "karye" olarak kayıtlı mahaller, çoğunlukla

coğrafyası, esas fikirler, problemler ve metod", *TM*, XI (İstanbul 1954), s. 9-10; Aynı müellif, *Beşeri Coğrafya, Nüfus ve Yerleşme*, I, İstanbul 1960 s. 236, 238).

⁶¹ "İç-il sancağı gayet sa'b ve sengistân yer olmağla ..." (İçel Sancağı Kanunnâmesi: TK.KKA, *TD*, nr. 128, s. 2). Ayrıca bkz. BOA, *Mühimme Defteri (MD)*, nr. 27, s. 291, hkm. 606, trh. 23 Zilkade 983/23 Şubat 1576.

⁶² BOA, *MD*, nr. 27, s. 291, hkm 696, trh. 28 Zilkade 983/28 Şubat 1576. Ayrıca bkz. BOA, *MD*, nr. 7, s. 655, hkm, 1921, trh. 21 Safer 976/15 Ağustos 1568.

⁶³ Günümüzde bu göçün aylara göre gösterdiği özellikler için bkz. Necdet Tunçdilek, *Türkiye İskan Coğrafyası*, İstanbul 1967, s. 142-144, 149.

⁶⁴ Arâziden kaynaklanan sebepleri ön planda tutan Necdet Tunçdilek, Anadolu'nun fethi sırasında Selçuklular ile beraber gelen ve esas uğraşları hayvancılık olan aşiretlerin sınır boylarına gönderildiğini, güneydeki dağlık sahalar üzerinde yaylaların göçebe aşiretlere verildiğini, bu aşiretlerin kış alt zonda (kuşakda) geçirmek zorunda kalacaklarından bu yerleşmelerin alansal nitelikte bir düzlem üzerinde değil, dikey yönde ve iki alanlı bir yerleşme tipi göstereceğini; bu dikey yönde ve iki alanlı yerleşmede aşiretlerin alt ve üst zonlar arasında devamlı yer değiştirmeleri nedeniyle de (tam) yerleşik değil konar-göçer olma özelliklerini koruduklarını belirtir (*Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul 1986, s. 1-9). Konar-göçerlerin yatay ve dikey hareketliliği için bkz. Şeyma Büyükcan Sayılır, "Göçebelik, konar-göçerlik meselesi ve coğrafi bakımdan konar-göçerlerin farklılaşması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1 (İzmir 1012), s. 573-577.

⁶⁵ "... bir karyenin halkı cümle bir araya gelüp evler binâ edüp teng yerde temekkün etmeğe kabil olmaduğı ecilden her bir karye nâmına zabt ve tasarruf olunup ..." (İçel Sancağı Kanunnâmesi: TK. KKA, *TD*, nr. 128, s. 2).

⁶⁶ Bir örnek: "Hâliya hâricden bazı kimesneler gelüp tavattun etmeğle karye olmuştur." (TK. KKA, *TD*, nr. 128, s. 342).

halkın kış aylarında kullandıkları⁶⁷ yerleşme alanları olup⁶⁸, senenin diğer ayları "mezraa", "sınur" ve "mevzi" olarak belirtilmiş yaylaklarda geçerdi⁶⁹.

Reâyânın günlük hayatında, aralarında güçlü coğrafi ve ekonomik bağlar bulunan köyler ile mezraalar adeta birbiriyle organik bir bütünlük teşkil etmiştir. Köy halkı için köy ve mezraa, biri diğerine tercihi zor ikili olmuştur. Bu durumun oluşmasında bir ölçüde coğrafi yapının da etkisi vardır. Engebeli arazi içinde bir düzlüğe veya bir yamaca kurulan köy, kendi sınırlarında ya da arasındaki olumsuz coğrafi yapıdan sonraki mezraa olarak anılan en yakınlarındaki uygun alanda ziraat yapıp yaylamaktadır. Örneğin Gülnar bölgesindeki köylerin % 20'sinde, Karataş kazası köylerinin ise % 54'ünde köy hudutları dâhilinde ziraat yapılmazken, tahrir defterlerinde birçok mezraanın köylere yakın olduğuna ve köylerin buralarda ziraat faaliyetinde bulunduğuna vurgu yapılmıştır⁷⁰. Hatta bazı önemli mezraalarda yaz aylarında pazar kurulup⁷¹, boyahane ve tahunhane gibi küçük işletmeler geçici olarak buraya taşınırdı⁷².

Yarı-yerleşik olma özelliğinin, köylerin günümüze kadar gelmeleri üzerinde farklı etki yaptığı söylenebilir. Nitekim İçel'deki köylerin XVI. yüzyıldan günümüze kadar gelme oranı sancak genelinde % 42 iken, bu oran daimî köylerin yoğun olduğu Ermenek kazasında % 93, buna karşılık yarı-yerleşikliğin daha fazla olduğu güneydeki Silifke kazasında % 39, Karataş kazasında ise % 16'dır⁷³.

Sancağın güneyindeki Anamur, Gülnar, Selendi Silifke ve Karataş kazalarında yer alan pek çok köy, yarı yerleşik bir hayata sahip olmanın yanında, XVI. yüzyıl boyunca, bu hayatlarını mensup oldukları boyların isimleriyle beraber devam ettirmişlerdir. Ancak, söz konusu yüzyılın sonlarından itibaren köyler, iskân sürecinin tamamlanmasına bağlı olarak cemaat isimleri olmaksızın anılır olmuştur.

İçel sancağına ait tahrir defterlerinde, boy mensubiyetin devam ettiği köyler, önce boy ismi "cemâ'at-i ..." ya da "kabile-i ..." şeklinde kaydedilip, bu başlık altında bu boya mensup

⁶⁷ Bunun bir sonucu olarak birçok köy "kışla", "kışlak" ekleri almıştır. XVI. yüzyılda sancakta bu ekleri almış 50 civarında köy bulunmaktadır (Ş. Çelik, *Aynı tez*, s. 100).

⁶⁸ Bununla birlikte az sayıdaki bazı köylerin yaylak mahalli oldukları anlaşılmaktadır. Bir örnek: "Karye-i Epişka tâbi'-i Karataş, cemâ'at-i Yağda. Epişka yaylak olmağın kış faslında Eski-il kazâsına tâbi' iki-başlı nâm mevzide sâkin olurlar." (BOA, TD, nr. 272, s. 388; TK. KKA, TD, nr. 128, vrk. 668b). Ayrıca bkz. BOA, TD, nr. 272, s. 125.

⁶⁹ Bir örnek: "Mezraa-i Hamsin (?) der civâr-ı karye-i Başköy tâbi'-i Ermenek. Zikr olan mahalde Anamur kazâsına tâbi' karye-i Çorak ve Nasreddinlü ve Ferrik ve Kalıkviran ve Çeltikci halkı yaylarlarmış. Hâliya zikr olan yaylak zirâ'ate kabildir" (TK. KKA, TD, nr. 128, s. 108).

⁷⁰ İki örnek: "Mezraa-ı Bali kışlağı nezd-i karye-i mezbûr (Dindebolu)" (BOA, TD, nr. 83, s. 295): "Mezraa-ı Şahinler nezd-i sınır-ı karye-i mezbûre (Güzve)", (*Aynı defter*, s. 299). Bazı mezraaların iki köy arasında bulunduğu da görülür: "Mezraa-ı Derecek dermiyan-ı karye-i Yassıcaköy ve karye-i Kazancı" (BOA, TD, nr. 272, s. 7).

⁷¹ BOA, TD, nr. 272, s. 173.

⁷² BOA, TD, nr. 272, s. 234; TK. KKA, TD, nr. 128, s. 308, 334.

⁷³ Ş. Çelik, *Aynı tez*, s. 100.

⁷⁴ BOA, TD, nr. 83, s. 159, 163, 200, 235, 269, 273, 280; BOA, TD, nr. 387, 275, 277, 299, 300, 301; BOA, TD, nr. 272, s. 352.

her hangi bir köyde sakin halk⁷⁵ "karye-i ... an cemâ'at-i mezbur"; bir köyde birden çok boya mensup halk varsa "der karye-i ... an cemâ'at-i ..." şekillerinde verilmiştir. Selendi kazasına tabi köylerde olduğu gibi çok sayıda boya mensup cemaat, "karye-i ..." başlığı altında, mensup olduğu boya göre "an cemâ'at-ı ..." şeklinde gösterilmiştir. Bu şekilde, örneğin Yıva (veya Yıvalı) boyuna mensup nüfusun 1518 tarihinde 37, 1555 tarihinde ise 32 köyde; Satlı boyuna mensup nüfusun ise 1518 tarihinde 38, 1555 tarihinde ise 37 köyde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Tahrir defterlerinde yer alan cemaat veya taife isimlerinin tamamına yakını, o cemaate mensup köylerin gelirlerini timâr veya zeâmet olarak tasarruf eden kişilerin baba ve dede isimleri ile aynıdır. Yine tasarruflarında olan bu gelirlerin, adı geçen kişilerin "boyları ve yurdları" oldukları kaydedilmiştir⁷⁶. Öte yandan bir kanunnâme mecmuasında bulunan 8 Şevvâl 937/25 Mayıs 1531 tarihli kayıta, Karaman vilâyetinde bulunan boy beylerinin ölümleri halinde boy topraklarına ait gelirlerin çocuklarına verileceği bildirilmiştir⁷⁷.

Bölgenin fethinden sonra devlet, yarı-yerleşik bir hayat sürdüren bu toplulukların ileri gelenlerine, muhtemelen boy beylerine, başta kendi mensubu bulunan cemaat halkının gelirleri olmak üzere bir kısım yerlerin gelirlerini timâr veya zeâmet olarak vermiştir. Örneğin, 1516 yılında 20.646 akçelik zeâmet tasarruf eden Orhan veled-i Aktaş'ın, zeâmet gelirleri Aktaş cemaatine mensup köyledir⁷⁸. Yine aynı tarihte Yusuf veled-i Biçer, 8.111 akçalık timâra sahiptir. Timâr gelirleri olan Tezeklü, Üçayaklı, Arkıtaş köyleri Biçer İğdir cemaatine bağlı olup bu köyler Yusuf veled-i Biçer'e "boyları ve yurdları" olduğundan timâr olarak verilmiştir⁷⁹.

Bu ve diğer örnekler⁸⁰, sancaktaki reâyânın ikamet alanı olan köylerin kuruluşları hakkında bir fikir verebilir. Cemaatlerin isimlerini taşıyan bu kişilerin çocukları ve torunları 1516'larda hayatta olduklarına göre bu köylerin yaklaşık bir-iki nesil önce kurulduklarını söyleyebiliriz. Dolayısıyla İçel sancağındaki yörük teşekküllerinin toprağa yerleşme süreçleri için de aynı zaman dilimini vermek mümkündür. Esasen birçok köy adı, kurulmadan önceki yörük teşekkülleriyle bir şekilde ilgilidir. Öyle ki, Gülnar bölgesindeki köylerin % 25'i, Mut kazası köylerinin % 39'u, Silifke kazası köylerinin % 31'i Alâeddinlü, Ali Halife, Avşar, Bozdoğan, Hoca Yunus, Konur, Salurlu, Selamlu, Şamlu, Teke, Ulaş ve Yıva gibi şahıs, boy ve oymak isimlerini almıştır⁸¹.

Köylerin kurulma süreci XVI. yüzyılda da devam etmiştir. Örneğin, 1518 yılında Ermenek kazası Fariske köyü sınırında bulunan ve çoğunlukla Ali veled-i Adil'in oğulları ve

⁷⁵ Boy'ların köylerde yerleşmiş bu mensuplarını oymak ya da oba olarak nitelendirmek mümkündür. Bu konuda geniş bilgi için bkz. C. Orhonlu, *Aynı eser*, s. 14; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988, s. 16; F. Sümer, *Oğuzlar*, s. 163.

⁷⁶ Ş. Çelik, *Aynı tez*, s. 113, 140, 162, 353-354.

⁷⁷ "Ve vilâyet-i mezbûrede olan boy beyleri vefât eyleseler oğulları var ise yarar olsun sagîr olsun boyları gayra verilmeyüp oğullarına tevcih oluna ..." (*Kanunnâme Mecmuası*, Bayezid Merkez Ktp. Veliyüddin Efendi Kısmı, nr. 1970, vrk 53b). Bu hükümle ilgili uygulamaya örnek olmak üzere bkz. BOA, Kâmil Kepeci (KK), *Ruûs Defteri*, nr. 208, s.185, trh. 19 Cemâziyelâhir 954/6 Ağustos 1547.

⁷⁸ BOA, *TD*, nr. 58, s. 426; BOA, *TD*, nr. 83, s. 221.

⁷⁹ BOA, *TD*, nr. 58, s. 427.

⁸⁰ BOA, *TD*, nr. 58, s. 426-439.

⁸¹ Ş. Çelik, *Aynı tez*, s. 113.

kardeşlerinden oluşan Adiller cemaati⁸², 1530 yılında köy olarak kayıtlara geçmiştir⁸³. Benzer durum, Selamlu, Ozankışla, Günderler ve Kızılın köyleri⁸⁴ için de söylenebilir.

İçel sancağı kırsal nüfusun, reâyâ dışında kalan ve konar-göçer⁸⁵ veya yörük olarak isimlendirilen diğer bir kısmı ise, yaz ve kış mevsimlerine bağlı olarak yaylak ve kışlak mahalleri arasında hareket halinde bulunmakta ve alacak ya da keçe ev olarak anılan⁸⁶ çadırlarda barınmaktaydı. İçel sancağına ait arşiv kayıtlarında özellikle tahrir defterlerinde bazen "*perâkende*" ve çoğunlukla "*yörük*" olarak kaydedilen bu göçebelere, köylerde bulunan reâyâdan ayrı tutulduğu ve farklı statülere sahip iki kesim olarak verildiği görülür.

İçel sancağı tahrir defterlerinde, "*yörükân an cemâ'at-i ...*" "*cemâ'at-i yörükân-ı ...*"; "*cemâ'at-ı perâkende an cemâ'at-ı ...*" şekillerinde kayıtlı⁸⁷ bu konar-göçer yörüklerin, asıl ekonomik faaliyetleri hayvancılık olmakla beraber evli olanların yaylak ve kışlak mahallerinde ziraî faaliyetlerde buldukları, işledikleri toprağa göre "*nim çift*" ve çoğunlukla "*bennâk*" vergisi ödedikleri görülür.

Sancağın kırsal nüfusundaki bu reâyâ-yörük ayrımı, İçel'in güney kesiminde ve özellikle Silifke bölgesinde daha belirgindir. Silifke kazasına tâbi nüfus içerisinde önemli bir yere sahip olan Bozdoğan yörükleri Bıçakçılar, Burhanlar, Seydiler, Karaömerlü, Köselü ve Kargın cemaatlerinden meydana gelmektedir. Bozdoğanlar dışında Açar, Bozkırlu, Moğultay Şamlu, Teke, ve Tokuzlu isimli yörük boyları da Silifke kazasına tâbi nüfus içerisinde sayılabilir⁸⁸.

Bu yörük teşekküllerinin, İçel sancağı dâhilindeki hareketlerinin yanı sıra sancak dışında Adana, Alâiye, Tarsus, Teke gibi diğer sancaklara da yaylamak ve kışlamak amacıyla gittikleri, önceden bilinen ve tahrir defterlerinde kayıtlı bazı mevzilerde ve köy sınırlarında kaldıkları görülür⁸⁹. Örneğin Silifke kazasına tâbi yörüklerin sancak içi ve dışındaki nüfus durumları şöyledir.

⁸² BOA, TD, nr. 83, s. 316.

⁸³ BOA, TD, nr. 387, s. 255.

⁸⁴ BOA, TD, nr. 31, s. 24, 60, 280, 311; BOA, TD, nr. 83, s. 3, 33, 103-104.

⁸⁵ İçel sancağındaki yörükler için incelediğimiz dönemde (1500-1584) "*konar-göçer*" tabiri kullanılmadığı, XVII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığı görülür: "... *cemâ'at-i mezbûre konar ve göçer yörük tâîfesinden ...*" (BOA, Bâb-ı Âsafî, Defterhane-i Âmire (A. DFE), nr. 766, s. 4, 7, 14, 15, 21; BOA, A.DFE. nr. 574. s. 17).

⁸⁶ BOA, TD, nr. 272, s. 320.

⁸⁷ Birkaç örnek: BOA, TD, nr. 272, s. 210, 269, 321, 323, 325; BOA, TD, nr. 83, s. 116, 208-211.

⁸⁸ İçel sancağındaki yörük cemaatleri ile bunların yaylak ve kışlak mahalleri için bkz. Şenol Çelik, "XVI. yüzyılda İçel yörükleri hakkında bazı değerlendirmeler", *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumuna Sunulan Bildiriler*, Ankara 2000, s. 99-101.

⁸⁹ Bir örnek: "*Cemâ'at-i perâkende-i yörükân-ı Bozdoğan ki müteferrik Adana ve Tarsus sancaklarında kışlayup ve eyyâm-ı sayfa Bulgar ve Hasan Dağı nâm dağlarda yaylarlar*" (TK. KKA, TD, nr. 128, vrk. 804b).

Tablo 1. Tahrir Defterlerine Göre Silifke'ye Tâbi Yörük Nüfusu (1500-1584)

Yörük Nüfusunun Bulunduğu İdari Birimler		Hane				Mücerred (Bekâr)			
		Yıl				Yıl			
		1500	1518	1555	1584	1500	1518	1555	1584
Sancak Dâhili	Silifke Bölgesi*	488	630	817	810	86	171	213	807
	Ermenek Kazası	—	—	15	30	—	—	9	51
	Gülнар Kazası	72	126	190	321	126	15	72	479
	Mut Kazası	—	—	323	327	—	—	107	294
	Sinanlı Kazası	—	—	—	54	—	—	—	59
Sancak Toplamı		560	756	1345	1542	212	186	401	1690
Sancak Harici	Adana Kazası	—	—	42	115	—	—	10	159
	Alâiye ve diğerleri	—	500	—	—	—	135	—	—
	Alaiye Kazası	—	—	98	—	—	—	43	118
	Aladağ Kazası	—	—	109	26	—	—	22	31
	Bulgar Dağı	—	—	98	—	—	—	31	—
	Lârende Kazası	—	—	11	—	—	—	1	—
	Tarsus Kazası	—	—	50	379	—	—	—	291
	Teke (Antalya) Kazası	—	—	26	—	—	—	2	—
Sancak Harici Toplam		—	500	434	621	—	135	109	599
Genel Toplam		560	1256	1779	2163	212	321	510	228
Artış Oranı (%)		—	124.28	41.64	21.58	—	81.41	58.87	348.82

Kaynak: Ş. Çelik, *Aynı tez*, s. 162.

* Bölge, idârî olarak 1500-1518 yıllarında Mut kazasına tâbi Silifke nâhiyesi; 1555 yılında Silifke kazası; 1584 yılında ise Silifke ve Bozdoğan kazaları olarak teşekkül etmiştir.

Tablo 1’de görüldüğü gibi Silifke kazasına tâbi yörük nüfusunun yarıdan fazlası kaza dışında sancak dâhili ya da Antalya ve Adana gibi uzak bölgelerde yaylak ve kışlak mahalleri arasında hareket halinde bulunmaktadır. Buradaki tâbilik, Silifke'nin “*rüsûm kazası*” olmasından⁹⁰ ileri gelmekte olup bu konar-göçer yörük nüfusundan bir kısmının, Silifke'de yaşamadıkları ve hatta hiç gelmedikleri, sadece tahakkuk eden vergilerini buradaki sipahilerine ödedikleri⁹¹ söylenebilir.

İçel sancağı dâhilinde perakende ve yörük olarak kayıtlı nüfusun kaza ve bölgelere göre dağılımı ise şu şekildedir.

⁹⁰ BOA, KK, nr. 2808, s. 44.

⁹¹ “*Ve her sene sipahileri varup müteveccih olan rüsûm ve bâd-ı hevâların alup el’ân tasarruflarında olmağla defter-i cedide dahi her biri ne sancakda ve ne mahalde sâkin oldukları kayd ve işaret olundu*” (İçel Sancağı Kanunnâmesi: TK. KKA, TD, nr. 128, s. 2).

Tablo 2. Tahrir Defterlerine Göre İçel Sancağının Yörük Nüfusu (1500-1584)

Kaza ve Bölgeler	Hane				Mücerred (Bekâr)			
	Yıl				Yıl			
	1500	1518	1555	1584	1500	1518	1555	1584
Ermenek Kazası	—	—	—	—	—	—	—	—
Gülner Bölgesi (Anamur, Gülner, Selendi kazaları)	94	714	882	814	30	166	68	755
Karataş Kazası	19	63	60	115	6	11	15	205
Mut Kazası	—	—	—	—	—	—	—	—
Silifke Bölgesi	488	630	817	810	86	171	213	807
Diğerleri*	72	126	528	732	126	15	188	883
Sancak Toplamı	673	1533	2287	2471	248	363	484	2650
Artış Oranı (%)	—	127.78	49.18	8.04	—	46.37	33.33	447.52
Sancak Harici**	—	500	434	621	—	135	109	599
Genel Toplam	673	2033	2721	3092	248	498	593	3249
Nüfus Artış Oranı (%)	—	202.08	33.84	13.63	—	100.80	19.07	447.89
Yıllık Nüfus Artış Oranı %	—	11.22	0.91	0.47	—	5.6	0.51	15,44

Kaynak: Ş. Çelik, *Aynı tez*, s. 178.

* Silifke kazasına tâbi olup, Silifke dışında fakat İçel sancağı dâhilinde bulunanlar.

**İçel sancağı dışında Adana, Alâiye ve Tarsus gibi sancaklarda bulunanlar.

Tablo 2'de görüldüğü üzere sancak dâhilindeki konar-göçerlerin hane sayısı XVI. yüzyılın ilk yarısında önemli oranda artarken, bu artış ikinci yarıda yerini düşüşe bırakmıştır. Mücerred (=bekâr) lerde ise XVI. yüzyılın son 20 yılında büyük oranda artış görülür. Tablo 3'e bakıldığında konar-göçer yörük nüfusu ile bu nüfus dışında kalan sancak genelindeki kırsal nüfusunun paralel verilere sahip olduğu söylenebilir. Kaza olarak değerlendirildiğinde, XVI. yüzyılın ikinci yarısında sadece Karataş kazasında yüzde yüzlük bir artış söz konusu olup diğer bütün kazalarda bir durgunluk vardır.

İçel sancağındaki yörüklerin, kırsal nüfus içindeki yerinin anlaşılması açısından sancağın kırsal kesiminde yaşayan nüfusun tamamının verilmesi yararlı olacaktır. Günümüz ile karşılaştırma zemini olması açısından genellikle kabul edilen "hane X 5 + mücerred" formülünü⁹² kullanarak sancak kır kesiminin tahminî nüfusunu tablolaştırmak mümkündür.

Tablo 3. Tahrir Defterlerine Göre İçel Sancağı Kırsal Kesimin Tahminî Nüfusu (1500-1584)

Statülerine Göre Kırsal Nüfus		YILLAR							
		1500		1518		1555		1584	
Reâyâ (Çiftçi, Köylü)	Hane	57930	62027	88585	98671	134100	145463	140015	175143
	Mücerred	2472		5291		7458		29033	
	Muâf	1625		4795		3905		6095	
Reâyânın Sancak Toplamına Oranı %		89.69		86.97		87.85		87.30	
Yörük Teşekkülleri*		3613		8028		11919		15005	

⁹² Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi", *TM*, X (İstanbul 1953), s. 11-12; Nejat Göyünç, "Hâne deyimi hakkında" *TD*, sayı 32 (İstanbul 1979), s. 331-348.

Yörüklerin Sancak Toplamına Oranı %	5.22	7.07	7.19	7.47
Sipâhizâde, Mütekaid Sipâhî	1067	3574	3745	7334
Çeltikçi	2444	3169	4441	3124
Sancak Toplamı	69151	113442	165568	200606
Nüfus Artış Oranı %	—	64.04	45.94	21.16
Yıllık Nüfus Artış Oranı %	—	3.55	1.24	0.78

Kaynak: Ş. Çelik, *Aynı tez*, s. 179.

* Sancaktaki kazalara tâbi olduğu halde sancak haricinde bulunanlar dâhil edilmemiştir

Tablo 3'e, nüfus artış oranları açısından bakıldığında görüldüğü gibi İçel sancağının kır kesiminde nüfus, XVI. yüzyılın ilk yarısında, önemli oranda artış göstermiştir. Ancak yüzyılın yarısından itibaren nüfus artış oranlarında durgunluk ve ilk yarıya oranla düşüşler yaşanmıştır. En fazla düşüş ise, suhte isyanları ile Arap aşiretlerinin soygun ve talanlarının görüldüğü XVI. yüzyılın son çeyreğidir.

Yine tabloya göre, herhangi bir köye kayıtlı reâyâ statüsündeki halkın sancak kırsal nüfusunun tamamına yakını oluşturduğu, yaylak ve kışlaklar arasında hareket halinde olan ve bir köyde ikameti bulunmayan yörüklerin ise % 10'u dahi bulmadığı söylenebilir.

Sonuç olarak;

Osmanlı Devleti'nde köylü-çiftçi olarak kabul edilen reâyâ ile konar-göçer bir hayat yaşayan yörüklerin, kanunnâme, vekayinâme ve en önemlisi tahrir defterlerinde farklı iki nüfus grubu olarak gösterildiği, bunların vergilendirme ve hukukî statülerinin birbirinden farklı olduğu, iki grubu tefrik etmek için hayvancılık ve ziraî faaliyetlerle birlikte ev ve damın mevcudiyetinin de bir ölçü olarak alındığı söylenebilir.

İçel sancağında da benzer ayrımın var olduğu, kır nüfusunun önemli bir kısmının XV. yüzyılın ikinci yarısında toprağa yerleşerek köyler oluşturduğu ve reâyâ olarak adlandırıldığı, köy sakinlerinin yarı-yerleşik bir özellik gösterip yılın bir kısmını köylerinin dışında yaylakta geçirdiği, sancaktaki reâyâ nüfusunun köyler kurmadan önceki boy ve oymak mensubiyetini sonraki dönemde de devam ettirdiği, reâyâ dışında kalan ve konar-göçer veya yörük olarak isimlendirilen diğer bir kısmının ise, yaz ve kış mevsimlerine bağlı olarak yaylak ve kışlak mahalleri arasında hareket halinde bulunduğu, XVI. yüzyılda sancaktaki kırsal nüfusun ancak % 7-8'ini yörüklerin oluşturduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları ve Kaynak Eserleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Tahrir Defteri (TD)*, nr. 31, 58, 83, 128, 272, 387.

BOA, Bâb-ı Âsafi, *Defterhane-i Âmire (A. DFE)*, nr. 574, 766.

BOA, Kâmil Kepeci (KK), *Ruûs Defteri*, nr. 208.

BOA, KK, nr. 2808.

BOA, *Mühimme Defteri (MD)*, nr. 7, s. 655, hkm, 1921; nr. 27, s. 291, hkm. 606.

- BOA. A. DFE. nr. 766, s. 4, 7, 14, 15, 21; BOA. A.DFE. nr. 574.
- Tapu Kadastro, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TK. KKA), TD, nr. 128.
- Kanûnnâme Mecmûası* Süleymaniye Ktp. Reisülküttab ksm. nr. 1004.
- Kanûnnâme Mecmuası*, Bayezid Merkez Ktp. Veliyüddin Efendi Kısım, nr. 1970.
- 82 Numaralı Mühimme Defteri, neşr. H. Osman Yıldırım ve dğr, Ankara 2000
- Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1989.
- Akgün, Ahmet, *Anonim, Tevârih-i Âl-i Osman*, Marmara Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1988.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I (İstanbul 1990), II (1990), III (1991), IV (1992), V (1992), VI (1993), VII (1994), VIII (1994), IX (1996).
- Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. Âli Bey, İstanbul 1332.
- Ayhan, Hasan, *Anonim Tevârih-i Al-i Osman, (Transkripsiyon, İnceleme, Dizin)*, Marmara Üni., Türkiyat Araştırmaları Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 2003.
- Barkan, Ömer Lütfi, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekenominin Hukukî ve Mali Esasları, Kanunlar*, İstanbul 1943.
- Birbiçer, Ali, *Anonim, Tevârih-i Âl-i Osman*, Marmara Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1988.
- Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman 1299-1523*, hzr. Necdet Öztürk, İstanbul 1991.
- Karazeybek, Mustafa, *Târîh-i Âl-i Osman*, İstanbul Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1994.
- Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Âli Bey, İstanbul 1341.
- Oruç Bey, *Tevârih-i Âl-i Osman*, neşr. Necdet Öztürk, İstanbul 2007.
- Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Osmanlı kanunnâmeleri", *Millî Tetebbular Mecmuası*, I/1 (İstanbul 1331), s. 1-543.

Araştırma ve İnceleme Eserleri:

- AKYILMAZ, Gül, "Osmanlı Devleti'nde reaya kavramı ve devlet-reaya ilişkileri", *Osmanlı*, IV, Ankara 1999, s. 40-54.
- ARICANLI, İsenbike, "Osmanlı İmparatorluğu'nda yörük ve aşiret ayrımı", *Boğaziçi Üniversitesi Beşeri Bilimler Dergisi*, VII (İstanbul 1979), s. 29-34.
- ARIKAN, Zeki, *XV-XVI. Yüzyılda Hamit Sancağı*, İzmir 1988.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihi demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi", *TM*, X (İstanbul 1953), s. 1-26.
- ÇABUK, Vahid, "Yörükler" maddesi, *İA*, XIII, s. 430-435.

- ÇELİK, Şenol, *Osmanlı Taşra Teşkilatından İçel Sancağı (1500-1584)*, Marmara Üni., Sosyal Bilimler Ens., Doktora tezi, İstanbul 1994.
- ÇETİNTÜRK, Selahaddin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda yürük sınıfı ve hukukî statüleri", *AÜDTCFD*, II/1 (Ankara 1943), s. 107-116.
- EMECEN, Feridun M., "Osmanlılar'da yerleşik hayat şehirliler ve köylüler", *Osmanlı*, IV, Ankara 1999, s. 91-97.
- EMECEN, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989.
- ERÖZ, Mehmet, *Yörükler*, İstanbul 1991.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan*, İstanbul 1957.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne deyimi hakkında" *T D*, sayı 32 (İstanbul 1979), s. 331-348.
- GÜLTEN, Sadullah, *XVI. Yüzyılda Batı Anadolu'da Yörükler*, Gazi Üni. Sosyal Bilimler Ens., Doktora tezi, Ankara 2008.
- GÜNDÜZ, Tufan, "Konar göçer" maddesi, *DİA*, XXVI, s. 160-162.
- GÜNDÜZ, Tufan, "Osmanlı Devleti'nde konar-göçer raiyyete dair", *Türkmenler Üzerine Makaleler, Bozkırın Efendileri*, İstanbul 2009, s. 111-119.
- GÜNDÜZ, Tufan, "Osmanlı ekonomisi içinde konar-göçerler", *Türkmenler Üzerine Makaleler, Bozkırın Efendileri*, İstanbul 2009, s. 121-133.
- GÜNDÜZ, Tufan, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640"*, Ankara 1977.
- GÜNGÖR, Kemal, *Cenubî Anadolu Yörüklerinin Etno-antropolojik Tetkiki*, Ankara 1941.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, I, Ankara 2009.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988.
- İNALCIK, Halil, "Osmanlılar'da raiyyet rüsûmu, I", *Bellekten*, XXIII/92 (Ankara 1959), s. 575-610.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*, İstanbul 2002.
- SAYILIR, Şeyma Büyükcan, "Göcebelik, konar-göçerlik meselesi ve coğrafi bakımdan konar - göçerlerin farklılaşması", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1 (İzmir 1012), s. 563-580.
- SÜMER, Faruk, "XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk aşiretlerine umumi bir bakış", *İFM*, II/1-4 (İstanbul 1952), s. 511-522.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar*, İstanbul 1992.
- ŞAHİN, İlhan, "Göcebeler", *Osmanlı*, IV, Ankara 1999, s. 132-141.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317.

TANOĞLU, Ali, *Beşerî Coğrafya, Nüfus ve Yerleşme*, I, İstanbul 1960.

TANOĞLU, Ali, "İskân coğrafyası, esas fikirler, problemler ve metod", *TM*, XI (İstanbul 1954), s. 1-32.

TUNÇDİLEK, Necdet, *Türkiye İskan Coğrafyası*, İstanbul 1967.

TUNÇDİLEK, Necdet, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul 1986.

TÜRKAY, Cevdet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak-Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979.